

GEHECHTHEIDSTIJL, INTIMITEIT EN VERTROUWEN
IN DE JONGVOLWASSENHEID:
EEN REFLECTIE VAN DE ERVAREN OUDERLIJKE SENSITIVITEIT?

[ATTACHMENT STYLE, INTIMACY AND TRUST IN YOUNG ADULTHOOD:
A REFLEXION OF PERCEIVED PARENTAL SENSITIVITY?]

Karine VERSCHUEREN* & Alfons MARCOEN

*Centrum voor Ontwikkelingspsychologie
Katholieke Universiteit Leuven*

** Aspirant N.F.W.O.*

Bowlby's hypothesis that emotional security and autonomy experienced in the early attachment relationship with parents, are causally related to later relational competence, was explored. Seventy-six students (62 girls, 11 boys and 3 of unknown gender), aged between 18 and 23 years (Mean age = 19.5 years) completed the Parental Bonding Instrument (Parker, 1983), which was used to probe for perceived emotional warmth and autonomy support, or in short perceived parental sensitivity, during childhood and adolescence. Relational competence measures included the subscales "trust" and "intimacy" of the Erikson Psychosocial Stage Inventory (EPSI) (Rosenthal et al., 1981), the subscales "friendship" and "dating" of the Revised EPSI (McPhail Gray et al., 1986) and an adult attachment style measure (Hazan & Shaver, 1987). Eleven weeks after the first assessment, 45 subjects (42 girls and 3 boys) completed the same instruments for a second time. Concurrent and time-lagged relationships between perceived parental sensitivity on the one hand and the relational variables on the other hand, were examined. Results indicated that perceived parental sensitivity was positively associated with basic trust and the capacity for intimacy and for friendship, even when parenting characteristics and relational competence were assessed 11 weeks apart. For mother, the perceived emotional warmth seemed especially important. For father, the perceived autonomy support bore the strongest relationship with later relational competence. In this study, parental sensitivity was not significantly associated with the young adults' attachment style, nor with their readiness for a one-to-one exclusive relationship (dating). Although conclusions about causal relations would be premature, the present study certainly invites for further exploration of Bowlby's hypothesis.

INLEIDING

De oplossing van de normatieve crisis intimiteit versus isolement, is volgens Erikson (1963) een centrale ontwikkelingstaak in de jongvolwassenheid. Een succesvolle oplossing van deze crisis reflecteert

zich in de ontwikkeling van een intieme interpersoonlijke oriëntatie, of in een "capaciteit om zich te engageren in duurzame intieme relaties (zoals een huwelijk en hechte vriendschappen) en in een grote mate van communicatie en nabijheid" (Orlofsky, in press). Mislukking in de oplossing van deze crisis uit zich in een onvermogen om hechte relaties te vormen of te behouden, in zich terugtrekken en isolement (Orlofsky, 1978). Recent worden intieme, romantische relaties geconceptualiseerd in termen van de gehechtheidstheorie (Hazan & Shaver, 1987; Shaver et al., 1988). Naar analogie met de gehechtheidsstijlen in de kindertijd, onderscheidt Shaver drie verschillende interpersoonlijke stijlen in volwassen gehechtheidsrelaties: een veilige, een vermijdende en een angstig-ambivalente gehechtheidsstijl. Volgens de gehechtheidstheorie (Bowlby, 1969, 1973, 1979) zou de kwaliteit van gehechtheidsrelaties in de volwassenheid voor een groot deel bepaald worden door de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie met de ouders tijdens de kinderjaren en adolescentie. In één van zijn fundamentele proposities stelt Bowlby dat "er een sterke causale relatie bestaat tussen de ervaringen van een individu met zijn ouders en de wijze waarop hij later in staat is gevoelsbanden aan te knopen, en dat bepaalde veel voorkomende variaties in dat vermogen — die zich manifesteren in huwelijksproblemen ... — toegeschreven kunnen worden aan bepaalde veel voorkomende variaties in de manier waarop de ouders hun rol uitoefenen" (1983, p. 149). Ouders zouden door hun opvoedingsstijl dus niet alleen een stempel drukken op de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie met hun kinderen, doch ook op de kwaliteit van de gehechtheidsrelaties die deze laatsten later zelf aanknopen.

Eén van de voornaamste opvoedingsdeterminanten van de gehechtheidskwaliteit, is volgens gehechtheidstheoretici (Ainsworth et al., 1974; Riksen-Walraven, 1983) de *sensitiviteit* van de ouders. Ainsworth definieerde sensitiviteit als het opmerken en accuraat interpreteren van de signalen en behoeften van het kind en het accuraat (en eventueel prompt) reageren op deze signalen. Recent gaf Bretherton (1988) aan deze definitie een meer concrete invulling, die bovendien goed toepasbaar is op oudere kinderen en adolescenten. Voortgaande op enkele basisassumpties van Bowlby (1969) stelde zij dat een "sensitieve" opvoeder (1) tegemoet komt aan de gehechtheidsbehoefte van het kind, aan zijn/haar behoefte aan *troost* en *bescherming*, en (2) ingaat op zijn/haar nood aan exploratie en *autonomie*. Een "insensitieve" opvoeder zou volgens haar hetzij te wei-

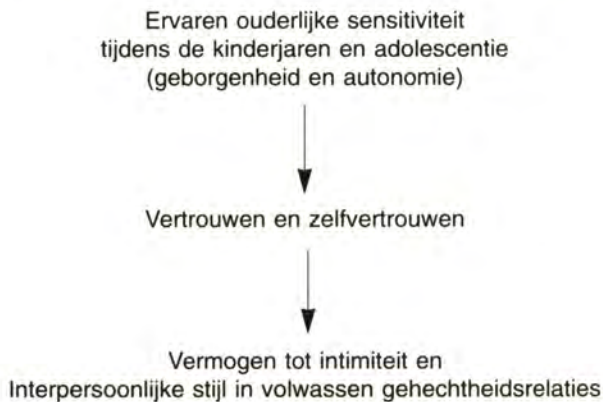
nig ingaan op het verlangen naar geborgenheid en troost, hetzij te sterke beperkingen opleggen aan de behoefte aan autonomie en onafhankelijkheid, hetzij zowel te weinig geborgenheid bieden als te weinig autonomie. Dergelijke ruime conceptualisering van sensitiviteit past binnen de "wider view on attachment" (Grossmann & Grossmann, 1984), waarin veilige gehechtheid gedefinieerd wordt als een evenwichtig balanceren tussen veiligheid zoeken en autonoom exploreren (Ainsworth et al., 1978; Riksen-Walraven, 1983; Waters & Deane, 1985).

Zich baserend op een grondige studie van theoretisch, maar vooral empirisch (factor-analytisch) onderzoek over de ouder-kind relatie en relatief onafhankelijk van de gehechtheidstraditie, kwam ook Parker (1983, Parker et al., 1979) tot de conclusie dat twee opvoedingsdimensies centraal zijn voor een "optimale" ouder-kind band, enerzijds warmte of affectie (versus onverschilligheid of verwerping) en anderzijds psychologische autonomie (versus psychologische controle of overbescherming). Op grond van een combinatie van de opvoedingsdimensies warmte en psychologische controle onderscheidde hij vier verschillende opvoedingsstijlen: (1) optimale opvoeding, (2) verwaarlozing, (3) warme overbescherming en (4) koude overbescherming. Eerstvernoemde opvoedingsstijl stemt duidelijk overeen met de "sensitieve" opvoeding van Bretherton. De drie overige komen overeen met de drie vormen van insensitiviteit die op grond van Brethertons definitie kunnen onderscheiden worden.

Ter verklaring van bovenvermeld verband tussen de ervaren ouderlijke sensitiviteit en het latere vermogen tot intimiteit, respectievelijk de latere gehechtheidsstijl, wordt vaak gewezen op de mediërende invloed van *verwachtingen* ten aanzien van anderen ("vertrouwen") en ten aanzien van zichzelf ("zelfvertrouwen") (Riksen-Walraven, 1989). Bowlby stelt dat dergelijke verwachtingen opgebouwd worden op grond van gehechtheidservaringen met de ouders en neigen tot stabiliteit: "... confidence in the availability of attachment figures, or a lack of it, is built up slowly during the years of immaturity — infancy, childhood, and adolescence — and ... whatever expectations are developed during those years tend to persist relatively unchanged throughout the rest of life ..." (Bowlby, 1973, p. 235). Nieuwe relaties zouden worden georganiseerd volgens reeds bestaande verwachtingen, hetgeen de continuïteit in de kwaliteit van emotionele banden zou verklaren. Vanuit de gehechtheidstheorie kan men dus verwachten dat ouderlijke sensitiviteit een

invloed uitoefent op het latere vertrouwen in zichzelf en de sociale wereld.

Figuur 1 stelt het gehanteerde theoretische kader op vereenvoudigde wijze voor. Aanduidingen van transactionele en mediërende invloeden werden voor alle duidelijkheid weggelaten. In de oorspronkelijke Bowlbiaanse theorie wordt immers met klem een causaal verband ondersteld tussen vroegere ervaringen met de ouders en de latere relationele ontwikkeling. Het zijn vooral de latere onderzoekers die (noodzakelijke) nuanceringen in Bowlby's model hebben aangebracht (cf. ondermeer Riksen-Walraven (1989) en Van Aken (1990) voor een genuanceerder transactioneel levensloopmodel dat deels gebaseerd is op de gehechtheidstheorie).

Figuur 1. Theoretische achtergrond van het onderzoek: een vereenvoudigde voorstelling.

Ons onderzoek is gesitueerd tegen de boven geschetste theoretische achtergrond en werd in twee grote stappen opgezet. Het doel van de *eerste stap* bestond erin om, aan de hand van een puur correlatief onderzoek, de volgende drievoudige hypothese te toetsen.

Er is een positief verband tussen enerzijds de ervaren ouderlijke sensitiviteit (geborgenheid en autonomie) en anderzijds (a) de *volwassen gehechtheidsstijl*, (b) het vermogen tot *intimiteit*, en (c) de mate van *vertrouwen* in zichzelf en de sociale wereld. De ervaren sensitiviteit vanwege de *moeder* en vanwege de *vader* worden afzonderlijk nagegaan. Eventuele verschillen tussen de correlaten van beide zullen op exploratieve wijze worden onderzocht.

Zoals gezegd, onderstelt Bowlby meer dan alleen een correlatief verband tussen ouderlijke sensitiviteit enerzijds en volwassen gehechtheidsstijl, intimiteit en vertrouwen anderzijds. Hij poneert duidelijk dat vroegere ervaringen met de ouders een causale invloed hebben op latere relationele kenmerken. Daarom werd in een *tweede onderzoeksstap* een replicatie uitgevoerd bij dezelfde steekproef. Drie maanden na de eerste studie, werden alle metingen een tweede keer afgenomen. Het vinden van "time-lagged relationships between cause and effect" brengt ons immers een stap verder in "the career of a hypothesized causal relationship" (Kenny, 1975, p. 901). Het nagaan van het verband tussen de gerapporteerde ouderlijke sensitiviteit op tijdstip 1 en de overige variabelen op tijdstip 2, laat met andere woorden toe om met *iets meer zekerheid* uitspraken te doen over het al dan niet bestaan van een causaal verband tussen beide. Het toetsen van "time-lagged relationships" kan alleszins uitsluitel bieden over de vraag of de vastgestelde correlaties in onderzoeksstap 1 al dan niet te wijten zijn aan het gelijktijdig, dit is, onder dezelfde omstandigheden en met identieke gemoedstoestand, invullen van de betrokken vragenlijsten.

METHODE

Proefgroep

Het onderzoek vond plaats bij 76 studenten (62 meisjes, 11 jongens en 3 met onbekend geslacht), voornamelijk uit de tweede kandidatuur Pedagogische Wetenschappen. Een beperkt aantal proefpersonen werd gerecruteerd in de studierichting Psychologie. De leeftijd van de respondenten schommelde tussen 18 en 23 jaar ($M_{\text{leeftijd}} = 19.5$; $SD = 1.3$). Elf weken na de eerste afname, vond een replicatie plaats bij grotendeels dezelfde onderzoeksgroep, meer bepaald bij de steekproef subjecten uit de tweede kandidatuur Pedagogische Wetenschappen. Vijfenvertig proefpersonen vulden de vragenlijsten een tweede keer in (42 meisjes en 3 jongens). De Psychologie-studenten die de eerste maal deelnamen, werden geen tweede keer benaderd, hetgeen de uitval voor een groot deel verklaart. Belangrijk is dat er geen enkel systematisch verschil werd vastgesteld tussen diegenen die tweemaal deelnamen aan het onderzoek en diegenen die slechts één keer meededen wat betreft hun score voor alle onderzochte variabelen op tijdstip 1.

Instrumenten

Parental Bonding Instrument (Parker et al., 1979). Het Parental Bonding Instrument (PBI) meet volgens Parker de "parental contribution to bonding" (Parker et al., 1979, p. 2), of de ouderlijke gedragingen en attitudes zoals gepercipieerd door de kinderen. Het PBI bestaat uit 25 items en wordt voor moeder en vader apart ingevuld. De items van de gebruikte nederlandstalige versie worden gescoord op een vier-puntenschaal, gaande van "Zo was mijn moeder/vader helemaal niet" (=1) tot "Zo was mijn moeder/vader helemaal" (=4). Het instrument bestaat uit twee schalen: "care" en "overprotection". De "care"-schaal gaat na in welke mate de respondenten *warmte* (steun, troost en empathie) hebben ervaren in de relatie met hun moeder, respectievelijk vader, tijdens hun kinderjaren en adolescentie (Van IJzendoorn, 1991) (b.v. "Kon mij troosten wanneer ik van streek was.") De "overprotection"-schaal gaat na in welke mate de respondenten, in hun kindertijd en adolescentie, *autonomie* hebben ervaren in de relatie met hun moeder, respectievelijk vader (b.v. "Trachtte zijn/haar zegje te hebben over al wat ik deed"). Warmte en overbescherming werden door Parker (1983, Parker et al., 1979) geïdentificeerd als twee centrale opvoedingsdimensies. In dit onderzoek wordt het PBI gebruikt als een meting van de ervaren of gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit. Sensitiviteit wordt door Bretherton (1988) immers gedefinieerd als een combinatie van de opvoedingsdimensies geborgenheid en autonomie. Onderzoek naar de betrouwbaarheid van de twee schalen (hertest na drie weken en halveringsbetrouwbaarheid) en naar hun concurrente validiteit (verband met scores voor warmte en overbescherming afgeleid uit interviews) leverde bevredigende resultaten op (zie Parker et al., 1979 voor een uitgebreidere bespreking).

Op grond van een combinatie van de dimensies "warmte" en "overbescherming" kunnen, zoals gezegd, vier opvoedingsstijlen onderscheiden worden: optimale opvoeding, warme overbescherming, koude overbescherming en verwaarlozing. Figuur 2 stelt de kenmerken van de vier opvoedingskwadranten schematisch voor.

In ons onderzoek werd de mediaanscore voor "warmte" en "overbescherming" als breekpunt genomen. Wanneer we dus spreken over een gebrek aan affectie of aan autonomie, mag dit niet absoluut worden geïnterpreteerd. Het gaat steeds om een *relatief* gebrek aan affectie of autonomie in vergelijking met de mediaanscore van de steekproef.

Figuur 2. De vier opvoedingsstijlen volgens Parker (1983): Een combinatie van de opvoedingsdimensies "warmte" en "overbescherming".

Erikson Psychosocial Stage Inventory (Rosenthal et al., 1981). De Erikson Psychosocial Stage Inventory (EPSI) bestaat uit zes subschalen, gebaseerd op de eerste zes psychosociale crisissen die Erikson postuleert. In ons onderzoek werd gebruik gemaakt van een nederlandse vertaling van twee subschalen van de EPSI, met name de schaal "Vertrouwen" en de schaal "Intimiteit". Beide bestaan uit twaalf items, waarvan de helft verwijst naar een succesvolle oplossing en de andere helft naar een mislukte oplossing van de respectieve Eriksoniaanse crisissen. De items dienen te worden gescoord op een vijf-puntenschaal. In de subschaal "Vertrouwen" wordt gevraagd naar het vertrouwen in *zichzelf* en de subjectieve zelfcontrole (b.v. "Ik twijfel niet gauw aan mezelf"; "Ik wou dat ik mezelf beter in de hand had"), en naar het vertrouwen in de *anderen* of de wereld in het algemeen (b.v. "Ik geloof dat de wereld en de mensheid fundamenteel goed zijn"). In de subschaal "Intimiteit" wordt gevraagd naar de mate van openheid of self-disclosure (b.v. "Mijn ware gedachten en gevoelens houd ik voor mezelf"), naar de mate waarin men zich behaaglijk voelt in nauwe, vertrouwelijke relaties (b.v. "Ik

voel me ongemakkelijk als iemand mij persoonlijke dingen begint te vertellen”), en naar de mate waarin men zich klaar voelt voor een engagement (b.v. “Ik voel mij klaar om met een bijzonder iemand een relatie aan te gaan”). McPhail Gray, Ispa en Thornburg (1986) hebben een factoranalyse uitgevoerd op de EPSI-scores. Zij kwamen ondermeer tot het besluit dat items uit de subschaal “Intimiteit” hoog laden op twee verschillende factoren. De eerste factor verwijst naar een algemene interpersoonlijke attitude en wordt met de naam “Friendship” (Vriendschap) aangeduid. Een zestal items van de oorspronkelijke subschaal “Intimiteit” zijn in deze factorschaal opgenomen, en daarnaast nog een drietal items uit de oorspronkelijke subschaal “Vertrouwen” (met name diegene die verwijzen naar vertrouwen in de sociale wereld). De tweede factor kreeg de benaming “Dating” (door ons vertaald als “Binding”) en verwijst naar de mate waarin men zich klaar voelt om zich te binden aan iemand. De factor omvat drie items uit de oorspronkelijke intimiteitsschaal en één bijkomend item uit een andere subschaal (“Ik ben op mijn vrijheid gesteld en wil me niet gebonden voelen”). Dit laatste item werd eveneens in onze vragenlijst opgenomen. Aldus kon ook de score op de schalen “Vriendschap” en “Binding”, beide deel uitmakend van de Revised EPSI, berekend worden. Het verband tussen de gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit enerzijds en vriendschap en binding anderzijds, zal exploratorisch worden onderzocht. De hier beschreven studie is dus deels hypothesetoetsend en deels exploratorisch.

Adult Attachment Style (Hazan & Shaver, 1987). Hazan en Shaver (1987) construeerden een vrij ruwe, discrete meting van wat zij de “volwassen gehechtheidsstijl” noemen. Zij ontwikkelden meer bepaald één meerkeuzevraag, met drie antwoordalternatieven die elk één van drie mogelijke gehechtheidsstijlen verwoorden: een veilige (B), vermijdende (A) of angstig-ambivalente gehechtheidsstijl (C). Elk van deze gehechtheidsstijlen refereert naar een algemene attitude in (intieme) interpersoonlijke relaties. De vermijdende gehechtheidsstijl wordt gekenmerkt door een gebrek aan vertrouwen en een vermindering van te nauwe banden met anderen. Angstig-ambivalent gehechte individuen worden gekarakteriseerd door een verlangen naar versmelting met de ander en een diepe relationele angst (angst om verlaten te worden of om de liefde van de ander te verliezen). Veilig gehechte individuen voelen zich behaaglijk in intieme relaties

en kunnen zich, zonder angst, toevertrouwen aan de ander (Collins & Read, 1990). Uit een onderzoek bij 108 universiteitsstudenten (38 jongens, 70 meisjes) bleek dat 56% als veilig gehecht kon worden geclassificeerd, 23% als vermijdend gehecht en 20% als angstig-ambivalent gehecht. Gelijklopende percentages werden gevonden bij respondenten gerecruteerd via een krantenartikel (Hazan & Shaver, 1987). Betrouwbaarheids- en validiteitsgegevens zijn bij ons weten weinig of niet voorhanden. Ter verduidelijking weze opgemerkt dat de gehechtheidsclassificatie van Shaver conceptueel niet gelijk te stellen is met de, overigens veel complexere, gehechtheidsclassificatie op grond van het Adult Attachment Interview (AAI) (George, Kaplan, & Main, 1985). Hoewel beide instrumenten de verwijzing "adult attachment" in zich dragen, meten ze toch duidelijk iets anders. Het AAI gaat de *huidige* interne representatie of verwerking na van de gehechtheidsgeschiedenis met de *ouders*, terwijl Shavers gehechtheidsmeting een algemene houding nagaat in *huidige* gehechtheidsrelaties met *volwassenen*, meer bepaald intieme vrienden of een partner. Shavers meerkeuzevraag wordt in dit onderzoek dus niet gebruikt als een alternatieve meting van de "state of mind with respect to attachment" (Van IJzendoorn, 1991, p. 381), doch wel als een alternatieve meting van de relationele stijl in intieme relaties.

RESULTATEN

Eerste onderzoeksstap: concurrente verbanden

Aangezien er geen significante geslachtsverschillen optraden voor de gemiddelde scores op de PBI-schalen en de (Revised) EPSI-schalen (*t*-toets) werden de analyses uitgevoerd op de gegevens voor jongens en meisjes samen.

Steekproefkarakteristieken en psychometrische kwaliteiten van de instrumenten

Betrouwbaarheid. Zoals blijkt uit Tabel 1 hadden de PBI-schalen een zeer hoge interne consistentie (Cronbach's alpha tussen .87 en .94). De gemiddelde schaalscore, de standaarddeviatie en de mediaan kwamen bovendien sterk overeen met de normen die Parker (1983) rapporteert op grond van een onderzoek bij psychologie-studenten. Dit

doet vermoeden dat de Nederlandse vertaling de oorspronkelijke Engelse versie goed benadert en dat beide steekproeven vrij gelijkend zijn. De schalen van de EPSI en de Revised EPSI hadden eveneens een behoorlijke tot goede interne consistentie (Cronbach's alpha tussen .63 en .86).

Tabel 1. *Gemiddelde, Standaarddeviatie, Mediaan en Cronbachs alpha voor de PBI-schalen en de (Revised) EPSI-schalen*

	N _{items}	M	SD	Me	alpha
<i>PBI-schalen</i>					
<i>Moeder</i>					
Warmte	12	27.33	7.37	29	.94
Overbescherming	13	13.11	6.08	13	.87
<i>Vader</i>					
Warmte	12	24.28	7.21	26	.92
Overbescherming	13	12.43	7.05	12	.90
<i>EPSI-schalen</i>					
Intimiteit	12	8.75	6.81		.84
Vertrouwen	12	5.84	5.79		.79
<i>Revised EPSI-schalen</i>					
Vriendschap	9	32.97	5.62		.86
Binding	4	13.86	3.12		.63

Vergeleken met de percentages die Shaver rapporteert (Hazan & Shaver, 1987), lag de proportie subjecten die het "veilige" antwoordalternatief aanduiden hoger (71 % tegenover 56 %). Het percentage respondenten die kozen voor het "vermijdende" en "ambivalente" alternatief lag lager (respectievelijk 16 % tegenover 23 % en 13 % tegenover 20 %).

Validiteit van Shavers gehechtheidsmeting. Vier éénwegs variantieanalyses met volwassen gehechtheidsstijl als onafhankelijke variabele, toegepast op de scores voor intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding leverden telkens een hoofdeffect op voor volwassen gehechtheidstype (Intimiteit: $F(2,72) = 8.64$; $p < .001$; Vertrouwen: $F(2,72) = 5.59$; $p < .01$; Vriendschap: $F(2,72) = 10.08$; $p < .0001$ en Binding: $F(2,72) = 3.27$; $p < .05$). Veilig gehechten scoorden steeds hoger dan angstig-ambivalent gehecht-

ten, die op hun beurt hoger scoorden dan vermijndend gehechten. Een paarsgewijze vergelijking van de schaalscores (Tukey toets, $p < .05$) wees uit dat alleen de veilig en vermijndend gehechte individuen significant van elkaar verschilden. Deze resultaten bieden steun aan de concurrente validiteit van Shavers eenvoudige gehechtheidsmeting. Theoretisch verwachte verschillen tussen de relationele kenmerken van veilig en vermijndend gehechte individuen werden teruggevonden. Het onderscheid tussen veilig en ambivalent gehechten kon niet zo sterk aan bod komen. Beide gehechtheidscategorieën verschillen (bij definitie) immers niet qua openheid of vertrouwelijkheid, maar alleen qua relationele autonomie en angst. Deze laatste aspecten werden niet gemeten door de gebruikte (Revised) EPSI-schalen.

Gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit en volwassen gehechtheidstype (hypothese 1)

Het verband tussen de gerapporteerde ouderlijke sensitiviteit en het volwassen gehechtheidstype werd op twee manieren getoetst. Enerzijds werd het effect nagegaan van de gehechtheidsstijl op de schaalscores voor warmte en overbescherming, anderzijds werd de associatie onderzocht tussen de volwassen gehechtheidsstijl en de gerapporteerde opvoedingsstijl.

Vier éénwegs variantie-analyses met volwassen gehechtheidsstijl (A, B of C) als onafhankelijke variabele toegepast op de scores voor "warmte-moeder", "overbescherming-moeder", "warmte-vader" en "overbescherming-vader", leverden geen significant hoofdeffect op voor gehechtheidstype. Veilig, vermijndend en ambivalent gehechten rapporteerden allen even veel of even weinig ouderlijke affectie en controle. Een vergelijking tussen de groep veilig gehechten (B) en de groep onveilig gehechten in zijn geheel (A+C), leverde wel een significant verschil op. Veilig gehechten percipieerden hun vader meer bepaald als minder controlerend dan angstig gehechten ($t = 2.06$; $p < .05$).

Een Chi-kwadraat toets toegepast op de tweewegs frequentietabel gegenereerd door de variabele gehechtheidsstijl enerzijds en de opvoedingsstijl van moeder, respectievelijk vader anderzijds, leverde gelijklopende bevindingen op. Er werd geen significante samenhang vastgesteld tussen het volwassen gehechtheidstype en de gerapporteerde opvoedingsstijl, noch voor moeder, noch voor vader.

Gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit enerzijds, en intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding anderzijds (hypothesen 2 en 3)

Opvoedingsdimensies. Tabel 2 geeft de correlaties weer tussen de PBI-schaalscores voor warmte en overbescherming enerzijds en de scores voor intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding anderzijds. Vermits de schalen warmte en overbescherming significant negatief met elkaar correleerden ($r = -.42$; $p < .001$ voor moeder en $r = -.45$; $p < .0001$ voor vader) werden, naast de gewone Pearson produkt-moment correlaties, ook partiële Pearson produkt-moment correlaties berekend. Dit zijn de correlaties tussen één PBI-schaal en de (Revised) EPSI-schalen, gecontroleerd voor het effect van de tweede PBI-schaal. Het werken met partiële correlaties maakt het mogelijk de onafhankelijke bijdrage van de opvoedingsdimensies warmte en overbescherming te evalueren.

Tabel 2. Gewone en Partiële (tussen haakjes) Pearson Produkt-moment Correlaties Tussen de PBI-schaalscores en de (Revised) EPSI-schaalscores ($N = 76$)

	Intimiteit	Vertrouwen	Vriendschap	Binding
Moeder				
Warmte	.46**** (.25*)	.48**** (.31**)	.51**** (.25*)	.28* (.23)
Overbescherming	-.21 (-.27*)	-.24* (-.27*)	-.25* (-.34**)	-.15 (-.18)
Vader				
Warmte	.49**** (.28*)	.32** (.14)	.47**** (.35**)	.32** (.13)
Overbescherming	-.55**** (-.51****)	-.46**** (-.39****)	-.59**** (-.47****)	-.17 (-.27*)

* $p < .05$

*** $p < .001$

** $p < .01$

**** $p < .0001$

Uit Tabel 2 blijkt dat er een significant positief en sterk verband was tussen de score voor *moederlijke warmte* enerzijds en de scores voor intimiteit, vertrouwen en vriendschap anderzijds. De correlaties daalden wanneer ze uitgezuiverd werden voor het effect van moederlijke overbescherming. Ze bleven echter statistisch significant. Het verband tussen moederlijke warmte en binding was eveneens significant, maar lag beduidend lager. Bij een controle van deze correlatie voor het effect van moederlijke overbescherming, werd het conventionele significantie-niveau van 5 % net niet meer bereikt. De score voor *moederlijke overbescherming* was negatief, doch niet significant gecorreleerd met de score voor intimiteit. Werd het verband tussen beide gecontroleerd voor het effect van moederlijke warmte, dan

werd het 5%-significantieniveau bereikt. De gewone en partiële correlaties tussen vertrouwen en vriendschap enerzijds, en moederlijke overbescherming anderzijds, waren significant negatief. Ze waren evenwel duidelijk zwakker dan de overeenkomstige verbanden met moederlijke warmte. Het verband tussen moederlijke overbescherming en binding, al dan niet gecontroleerd voor het effect van moederlijke warmte, was weerom niet significant.

Wat vader betreft, werd het volgende vastgesteld. De score voor *vaderlijke warmte* was significant positief gecorreleerd met de scores voor intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding. Deze verbanden daalden echter sterk wanneer ze gecontroleerd werden voor het effect van vaderlijke overbescherming. Het verband met intimiteit en met vriendschap bleef significant positief. De correlaties met vertrouwen en binding daalden tot beneden het 5%-significantieniveau. De correlaties tussen *vaderlijke overbescherming* en de scores voor intimiteit, vertrouwen en vriendschap waren sterk en significant negatief, ook wanneer ze gecontroleerd werden voor het effect van vaderlijke warmte. Het verband tussen vaderlijke overbescherming en binding was eveneens negatief, maar lag heel wat lager: De partiële correlatie was statistisch significant, de gewone correlatie niet.

Opvoedingsstijlen. Het is aangewezen niet alleen een zicht te hebben op de *onafhankelijke* bijdrage van de opvoedingsdimensies warmte en overbescherming, maar ook op de correlaten van de vier opvoedingsstijlen of *combinaties* van beide opvoedingsdimensies. Daarom werden acht ANOVA's uitgevoerd, vier met de opvoedingsstijl van moeder als onafhankelijke variabele en vier met de opvoedingsstijl van vader als onafhankelijke variabele. De respectieve afhankelijke metingen waren de schaa scores voor intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding. Tabel 3 geeft de resultaten van deze variantie-analyses weer.

Een paarsgewijze vergelijking tussen de vier opvoedingsstijlen van *moeder*, toont dat respondenten die hun moeder tegelijk als relatief koud én overbeschermend beschreven, significant lager scoorden voor intimiteit en voor vriendschap dan proefpersonen die aan hun moeder een optimale opvoedingsstijl (relatief veel warmte en veel autonomie) toeschreven (Tukey toets, $p < .05$). De respondenten in de overige opvoedingskwadranten, situeerden zich tussen deze twee extremen in. Hun score verschilde niet significant van beide uitersten. De score voor vertrouwen werd eveneens beïnvloed door de

gerapporteerde opvoedingsstijl voor moeder. Ditmaal echter scoorden deze personen het laagst die hun moeder als relatief verwaarlozend beschreven, dit is als relatief koud en weinig overbeschermend. Zij scoorden significant lager dan de proefpersonen in het optimale opvoedingskwadrant (Tukey toets, $p < .05$). De respondenten in de overige opvoedingskwadranten situeerden zich tussen beide uitersten in. De score voor de schaal "binding" tenslotte, werd niet beïnvloed door de gerapporteerde opvoedingsstijl van moeder.

Tabel 3. Resultaten van een ANOVA met de PBI-opvoedingsstijl van Moeder, Respectievelijk Vader als Onafhankelijke Variabele en de (Revised) EPSI-scores als Afhankelijke Metingen

a) Moederlijke opvoedingsstijl

	Optimale opvoeding	Warme overbescherming	Koude overbescherming	Verwaarlozing	F(3,72)
Intimiteit	11.65 _a	10.36 _{ab}	4.88 _b	7.57 _{ab}	4.05*
Vertrouwen	7.65 _a	7.57 _{ab}	5.38 _{ab}	3.30 _b	2.88*
Vriendschap	35.30 _a	34.93 _{ab}	30.25 _b	31.35 _{ab}	4.27**
Binding	15.17	13.57	13.12	13.22	2.11

b) Vaderlijke opvoedingsstijl

	Optimale opvoeding	Warme overbescherming	Koude overbescherming	Verwaarlozing	F(3,72)
Intimiteit	11.36 _a	11.31 _a	11.71 _a	2.92 _b	12.57***
Vertrouwen	7.08 _a	5.77 _{ab}	9.29 _a	2.58 _b	5.57**
Vriendschap	35.00 _a	34.23 _a	36.71 _a	28.00 _b	15.01***
Binding	14.60	14.62	13.93	12.63	2.06

Noot: Gemiddelden met dezelfde letter in het onderschrift verschillen niet significant van elkaar (Tukey toets, $p < .05$).

* $p < .05$

** $p < .01$

*** $p < .0001$

Een paarsgewijze vergelijking tussen de vier opvoedingskwadranten voor vader, toont dat proefpersonen in het verwaarlozende opvoedingskwadrant (relatief veel autonomie, maar weinig warmte) significant lager scoorden voor intimiteit en voor vriendschap dan de subjecten in de overige opvoedingskwadranten. Respondenten die hun vader als relatief verwaarlozend beschreven scoorden eveneens het laagst voor vertrouwen. Hun schaalscore lag significant lager dan

de score van de personen in het optimale opvoedingskwadrant en het koude overbeschermingskwadrant. De respondenten in het warme overbeschermingskwadrant situeerden zich tussen de uitersten in. Met betrekking tot de score voor binding werd weerom geen onderscheid vastgesteld tussen de verschillende gerapporteerde opvoedingsstijlen.

Tweede onderzoeksstap: short-term longitudinale verbanden

Psychometrische kwaliteiten van de instrumenten

De replicatie van het onderzoek 11 weken later, maakte het mogelijk hertestingsbetrouwbaarheden te berekenen. De hertestingscoëfficiënten van de PBI-schalen waren zeer hoog. Ze bedroegen respectievelijk .86, .87, .76 en .89 voor "warmte-moeder", "overbescherming-moeder", "warmte-vader" en "overbescherming-vader" ($p < .0001$). De hertestingscoëfficiënten van de EPSI-schalen "intimiteit" en "vertrouwen" en voor de Revised EPSI-schalen "vriendschap" en "binding" waren respectievelijk gelijk aan .84, .77, .81 en .75 ($p < .0001$), en waren dus eveneens zeer bevredigend. Tenslotte bleek ook de gehechtheidsclassificatie van Shaver consistent over de tijd (Cohen's Kappa = .58; $p < .01$ (berekend over de drie gehechtheidscategorieën heen)). Cohen's kappa berekend voor de classificatie veilig versus onveilig is gelijk aan .59 ($p < .002$). Voor de classificatie vermijgend versus niet-vermijgend is kappa gelijk aan .77 ($p < .001$). De ambivalente categorie wordt daarentegen niet consistent aangeduid (kappa = .33; n.s.). Tabel 4 biedt een weergave van de

Tabel 4. *Consistentie van Volwassen Gehechtheidstypes Over de Tijd: Verdeling van de Subjecten Over de Drie Volwassen Gehechtheidstypes op Tijdstip 1 en Tijdstip 2 (11 weken later) (N = 45)*

Tijdstip 1	Tijdstip 2		
	Veilig (N=34)	Vermijgend (N=9)	Ambivalent (N=2)
Veilig (N=35)	31	3	1
Vermijgend (N=6)	0	6	0
Ambivalent (N=4)	3	0	1

verdeling van veilig, vermijndend en ambivalent gehechten op tijdstip 1 en tijdstip 2. Men kan merken dat het gebrek aan overeenkomst in de ambivalente categorie vooral te wijten is aan het feit dat drie van de vier respondenten die de eerste maal voor het ambivalente antwoordalternatief kozen, de tweede keer het veilige antwoordalternatief aanduiden.

Het feit dat het veilige en vooral het vermijndende alternatief wél op consistente wijze werden aangeduid, en het ambivalente alternatief niet, kan op twee manieren geïnterpreteerd worden. Ten eerste is het mogelijk dat de afstandelijkheid, vervat in het vermijndende alternatief, minder onderhevig is aan momentane en situationele schommelingen dan de relationele onzekerheid en angst, vervat in het ambivalente antwoordalternatief. Dit zou impliceren dat Shavers meting, tenminste het ambivalente antwoordalternatief, geen permanente interpersoonlijke stijl vat, maar eerder een momentane gemoedstoestand. Ten tweede is het mogelijk dat de respondenten, die intussen reeds een werkcollega over gehechtheid in de baby-tijd achter de rug hadden, vermoedens hadden omtrent de bedoeling van de meerkeuzevraag en de sociale wenselijkheid van de antwoordalternatieven. Ze zouden met name kunnen vermoed hebben dat het veilige antwoordalternatief het "beste" was. Het feit dat ambivalent gehechten wél overschakelden naar het veilige alternatief en vermijndend gehechten niet, zou dan betekenen dat ambivalent gehechten meer onderhevig zijn aan sociale wenselijkheid dan vermijndend gehechten, hetgeen steun zou bieden aan de validiteit van Shavers meerkeuzevraag als meting van een permanente interpersoonlijke stijl.

Gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit op tijdstip 1 en volwassen gehechtheidstype op tijdstip 2 (hypothese 1)

Vier éénwegs variantie-analyses met de volwassen gehechtheidsstijl (A, B of C) op tijdstip 2 als onafhankelijke variabele, toegepast op de scores voor "warmte-moeder", "overbescherming-moeder", "warmte-vader" en "overbescherming-vader" op tijdstip 1, leverden geen enkel significant hoofdeffect op voor volwassen gehechtheidsstijl. Diegenen die op tijdstip 2 als veilig, vermijndend en ambivalent gehecht werden geclassificeerd, hadden drie maanden voordien even veel of even weinig ouderlijke warmte en controle gerapporteerd.

Een Chi-kwadraat toets toegepast op de tweewegs frequentietabel gegenereerd door de variabele opvoedingsstijl op tijdstip 1 en volwassen gehechtheidsstijl op tijdstip 2, leverde gelijklopende resultaten op. De PBI-opvoedingsstijl op tijdstip 1 was namelijk niet significant geassocieerd met de volwassen gehechtheidsstijl op tijdstip 2, noch voor moeder, noch voor vader.

Gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit op tijdstip 1 en intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding op tijdstip 2 (hypothesen 2 en 3)

Opvoedingsdimensies. Tabel 5 geeft de gewone en de partiële (tussen haakjes) Pearson produkt-moment correlaties weer tussen de scores voor warmte en overbescherming op tijdstip 1 en de (Revised) EPSI-scores op tijdstip 2, 11 weken later. De partiële correlaties werden toegevoegd, vermits in de beperktere steekproef van 45 respondenten, de scores voor warmte en overbescherming op tijdstip 1 onderling significant negatief gecorreleerd waren ($r = -.36$; $p < .05$ voor moeder en $r = -.32$; $p < .05$ voor vader).

Tabel 5. Gewone en Partiële (tussen haakjes) Pearson Produkt-moment Correlaties Tussen de PBI-schaalscores op Tijdstip 1 en de (Revised) EPSI-schaalscores op Tijdstip 2 (11 weken later)

Schalen	Intimiteit		Vertrouwen		Vriendschap		Binding	
Moeder								
Warmte	.32*	(.34*)	.38*	(.37*)	.44***	(.43**)	.15	(.18)
Overbescherming	-.03	(.12)	-.09	(.06)	-.11	(.07)	.04	(.13)
Vader								
Warmte	.30*	(.21)	.00	(-.12)	.32*	(.20)	.20	(.22)
Overbescherming	-.37*	(-.30*)	-.34*	(-.35*)	-.49***	(-.43**)	.01	(.08)

* $p < .05$

*** $p < .001$

** $p < .01$

Een vergelijking van Tabel 5 met Tabel 2 toont dat de short-term longitudinale correlaties doorgaans zwakker zijn dan de overeenkomstige concurrente verbanden. Dit heeft er echter voor gezorgd dat bepaalde patronen die reeds merkbaar waren in Tabel 2 veel sterker op de voorgrond zijn getreden in Tabel 5. Een eerste opvallend gegeven is het grote verschil tussen de resultaten voor moeder en voor

vader. Wat *moeder* betreft, zien we dat de score voor warmte, al dan niet uitgezuiverd voor het effect van moederlijke overbescherming, een significant positief verband vertoont met de scores voor intimiteit, vertrouwen en vriendschap, terwijl de score voor moederlijke overbescherming, al dan niet uitgezuiverd voor het effect van moederlijke warmte, hier een nul-correlatie mee heeft. Dit frappante verschil tussen de invloed van moederlijke warmte en overbescherming kwam in Tabel 2 nog niet zo duidelijk naar voor, al lagen de resultaten wel duidelijk in dezelfde richting. Wat *vader* betreft, zien we net het tegenovergestelde resultatenpatroon, vooral dan wanneer we kijken naar de partiële correlaties. De score voor vaderlijke warmte, uitgezuiverd voor de invloed van vaderlijke overbescherming, blijkt namelijk geen significant verband te vertonen met de scores voor intimiteit, vertrouwen en vriendschap, terwijl de score voor vaderlijke overbescherming, uitgezuiverd voor het effect van vaderlijke warmte, hier wel significant negatief mee gecorreleerd is. In Tabel 2 trad dit verschil tussen de invloed van vaderlijke warmte en overbescherming nog niet zo sterk op de voorgrond, al was er weerom een duidelijke tendens in deze richting te merken. De gewone correlaties tussen vaderlijke warmte enerzijds en intimiteit en vriendschap anderzijds, zijn wel significant positief, maar zijn toch zwakker dan de overeenkomstige verbanden met vaderlijke overbescherming. De gewone correlatie tussen vaderlijke warmte en vertrouwen is gelijk aan nul. Een tweede opvallende zaak is het overigens steeds terugkerend gegeven dat de Revised EPSI-schaal "Binding" geen enkel significant verband vertoont met de gerapporteerde ervaringen met de ouders, terwijl de overige (Revised) EPSI-schalen dit doorgaans wel doen.

Opvoedingsstijlen. Acht variantie-analyses waarin de opvoedingsstijl van moeder, respectievelijk vader op tijdstip 1 fungeerden als onafhankelijke variabelen, en de schaa scores voor intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding op tijdstip 2 opgenomen werden als afhankelijke variabelen, leverden geen enkel significant hoofdeffect op voor opvoedingsstijl, noch voor moeder, noch voor vader. Proefpersonen in de opvoedingskwadranten "optimale opvoeding", "warme overbescherming", "koude overbescherming" en "verwaarlozing" verschilden 11 weken later niet significant wat betreft hun score voor intimiteit, vertrouwen, vriendschap en binding.

BESPREKING

Toegespitst op de drie centrale onderzoekshypothesen, kan het volgende worden geconcludeerd. De hypothese dat de gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit geassocieerd is met het *gehechtheidstype* in de jongvolwassenheid (hypothese 1), kan niet bevestigd worden. De gerapporteerde opvoedingsstijl van de ouders tijdens de kindertijd en adolescentie houdt in deze studie geen verband met de eigen gehechtheidsstijl in de jongvolwassenheid. De veilig, vermijdend en angstig-ambivalent gehechte individuen verschillen onderling niet met betrekking tot de warmte en de autonomie die ze in de relatie met hun ouders hebben ervaren. Dit blijkt zowel uit de eerste, als uit de tweede stap van het onderzoek. In vergelijking met de groep onveilig gehechten in zijn geheel, zien veilig gehechten hun vader blijkbaar wel als meer autonomie-aanmoedigend. Wat de perceptie van de moeder betreft, zijn er geen verschillen tussen de twee groepen.

In hun globaliteit staan deze resultaten in contrast met Shavers (Hazan & Shaver, 1987; Shaver et al., 1988) bevindingen. Uit een exploratorische studie bij 620 volwassenen, gerecruteerd via een krantenartikel, concludeerde hij dat vermijdend gehechten, in vergelijking met veilig gehechten, een relatief koude en verwerpende relatie met hun ouders hadden gekend. Ambivalent gehechten zouden, in vergelijking met veilig gehechten, een meer indringende, inconsistente en onbetrouwbare opvoeding hebben genoten (Shaver et al., 1988). Deze resultaten stemmen volledig overeen met de veronderstelde opvoedingsdeterminanten van de gehechtheidstypes in de baby-tijd (Ainsworth et al., 1978). Het feit dat dergelijk verband in onze studie niet wordt vastgesteld, kan te wijten zijn aan het beperkte aantal subjecten in onze steekproef, met name in de vermijdende en ambivalente categorie. Anderzijds pleiten onze resultaten voor een nuancering van Shavers conclusies. Het verband tussen het volwassen gehechtheidstype en de genoten opvoedingsstijl is wellicht niet zo eenvoudig als door Shaver wordt gesteld. Het feit dat in een aantal andere publikaties (Collins & Read, 1990; Turner & Canning, 1992) het verband tussen de gepercipieerde opvoedingsstijl en de discrete gehechtheidstypes niet wordt vermeld, hoewel beide wel degelijk worden gemeten, steunt onze voorzichtigheid.

De tweede onderzoekshypothese, met name de hypothese over het verband tussen ouderlijke sensitiviteit en *intimiteit*, wordt grotendeels

bevestigd. Jongvolwassen subjecten die tijdens hun kinderjaren en adolescentie veel ouderlijke warmte, geborgenheid of empathie hebben ervaren, getuigen zoals verwacht van een grotere capaciteit tot intimiteit dan diegenen die relatief weinig ouderlijke affectie hebben ervaren. Evenzo geven jongvolwassen respondenten die veel autonomie hebben ervaren in de relatie met hun ouders, blijk van een groter vermogen tot intimiteit dan diegenen die stellen dat ze meer psychologische controle of overbescherming hebben gekend. Bovenstaande conclusies kunnen worden getrokken, zowel uit het correlatieve onderzoek als uit het short-term longitudinaal onderzoek. Ze bevestigen gedeeltelijk de bevindingen van Turner en Canning (1992). In een onderzoek bij jongvolwassen paren vonden zij dat de behaaglijkheid in hechte, intieme banden geassocieerd was met de gerapporteerde aanvaarding door de ouders, maar niet met de gerapporteerde autonomie. Dit gold zowel voor de jongens als voor de meisjes. De opvoedingsdimensies "aanvaarding" en "aanmoediging van autonomie" werden gemeten aan de hand van de Mother-Father-Peer Scale (Epstein, 1983). Vermeldenswaard in onze studie is het gevonden onderscheid tussen moeder en vader. Dit treedt vooral op de voorgrond in de longitudinale verbanden. Voor moeder stelt men vast dat de mate waarin zij, volgens de subjecten, tegemoet komt aan de behoefte aan warmte of geborgenheid, schijnbaar belangrijker is voor het vermogen tot intimiteit, dan de mate waarin zij tegemoet komt aan de behoefte aan autonomie. Voor vader geldt net het omgekeerde. De ervaren autonomie in de relatie met de vader lijkt van groter belang voor het vermogen tot intimiteit dan de ervaren geborgenheid. Dit onderscheid tussen moeder en vader kon door Turner en Canning (1992) niet worden vastgesteld. Het strookt wel met de traditionele visie dat moeders vooral voor emotionele steun en een liefdevolle thuishaven moeten zorgen, terwijl vaders hun kinderen dienen aan te moedigen tot exploratie van de buitenwereld en tot onafhankelijkheid (zie ook Pollack & Grossman, 1985). De hypothese dat een sensitieve (optimale) opvoedingsstijl geassocieerd is met een grotere capaciteit tot intimiteit dan de insensitieve opvoedingsstijlen, wordt in de eerste onderzoeksstap grotendeels bevestigd. Subjecten die een optimale opvoedingsstijl rapporteren, hebben inderdaad meestal de hoogste score op de intimiteitsschaal, al is het onderscheid met de verschillende vormen van insensitiviteit niet altijd significant. Alleen diegenen die hun moeder tegelijk als relatief koud én controlerend percipiëren (koude overbeschermende

vorm van insensitiviteit) en diegenen die hun vader als relatief verwaarlozend beschouwen, (verwaarlozende vorm van insensitiviteit) hebben een beperktere capaciteit tot intimiteit. De resultaten met betrekking tot de opvoedingsstijlen nuanceren bovenvermelde bevindingen in verband met de "voornaamste" opvoedingsdimensies voor moeder en vader. Moederlijke controle en vaderlijke warmte blijken, in combinatie met moederlijke warmte, respectievelijk vaderlijke controle, wel degelijk van belang te zijn voor het vermogen tot intimiteit. In de tweede onderzoeksstap werd het veronderstelde short-term longitudinale verband tussen opvoedingsstijl en intimiteit niet teruggevonden. De hierboven besproken concurrente verbanden dienen daarom met voorzichtigheid te worden benaderd. Eénduidige uitspraken over de correlaten van de verschillende opvoedingsstijlen zijn nog niet mogelijk.

De hypothese over het verband tussen de gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit en de mate van *vertrouwen* (hypothese 3), wordt eveneens grotendeels ondersteund. Zoals verwacht, geven diegenen die de relatief veel ouderlijke warmte en empathie hebben ervaren, meer blijk van vertrouwen in zichzelf en in de anderen dan diegenen die minder emotionele steun hebben gekend. Evenzo getuigen subjecten die relatief weinig autonomie hebben gekend in de relatie met hun ouders, van minder vertrouwen in zichzelf en in de anderen dan subjecten die meer autonomie hebben ervaren. Net als bij intimiteit, blijkt bij de moeder vooral de hoeveelheid warmte en bij de vader vooral de hoeveelheid controle van belang. Dit kwam het duidelijkst tot uiting in de short-term longitudinale verbanden. Wat de opvoedingsstijlen betreft, kan geconcludeerd worden dat respondenten die hun ouders (zowel moeder als vader) als sensitief percipiëren (voldoende geborgenheid én voldoende autonomie) meer vertrouwen hebben in zichzelf en in de anderen dan diegenen die aangeven dat hun ouders relatief verwaarlozend zijn geweest. Onze hypothese in verband met de opvoedingsstijlen wordt dus gedeeltelijk bevestigd. Jongvolwassenen in het sensitieve opvoedingskwadrant hebben inderdaad het grootste vermogen tot vertrouwen, maar verschillen enkel significant van jongvolwassenen in het verwaarlozende opvoedingskwadrant, en niet van diegenen in de overige twee "insensitieve" kwadranten. De resultaten in verband met vertrouwen, bevestigen weerom gedeeltelijk de bevindingen van Turner en Canning (1992). Zij stelden eveneens een positieve samenhang vast tussen de mate van vertrouwen en de gepercipieerde ouderlijke aanvaarding,

maar vonden geen significant verband met de aanmoediging van autonomie, noch voor jongens, noch voor meisjes. Bovendien waren de resultaten voor moeder en vader praktisch volledig gelijklopend.

In hun geheel genomen, bevestigen de resultaten van dit onderzoek de stelling dat de ervaren ouderlijke sensitiviteit tijdens de kinderjaren en adolescentie verband houdt met een aantal relationele kenmerken in de jongvolwassenheid. Zelfs wanneer de laatste variabelen drie maanden na de eerste worden gemeten, worden deze verbanden vastgesteld. Bowlby's stelling dat de ervaren ouderlijke sensitiviteit de latere relationele ontwikkeling *beïnvloedt*, wordt hierdoor *iets meer* aannemelijk dan met een puur correlationeel onderzoek (Kenny, 1975). Het feit dat de vastgestelde concurrente verbanden ook over de tijd heen werden teruggevonden, pleit er alleszins voor dat die verbanden niet te wijten zijn aan het gelijktijdig, dit is onder gelijkaardige omstandigheden en met dezelfde gemoedstoestand, invullen van de betrokken vragenlijsten. Causale conclusies zijn zeker nog voorbarig. Onderzoek waarin de plausibiliteit van verschillende causale modellen tegenover elkaar wordt afgewogen, kan meer uitsluitsel bieden.

Zoals gesteld bij de Methode wilden we ook de verbanden exploreren tussen de gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit en het vermogen tot vriendschap en binding (Revised EPSI-schalen). Uit het onderzoek blijkt dat de gegevens voor "Vriendschap" vrijwel geheel gelijklopend zijn met de resultaten voor "Intimiteit". Het enige verschil is dat sommige verbanden nog sterker zijn. De schaal "Vriendschap" is wellicht nog een zuiverder meting van de interpersoonlijke stijl in intieme relaties dan de EPSI-schaal "Intimiteit". De subschaal "Binding" valt op door de bijna consistente afwezigheid van verbanden met de PBI-subschalen. De gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit is blijkbaar niet gerelateerd aan het zich al dan niet klaar voelen voor vaste relatie of engagement in de jongvolwassenheid. Men kan onderstellen dat het niet-bereid zijn tot een engagement, althans in de jongvolwassenheid, eerder een leeftijdgebonden en voorbijgaande ambivalentie of tegenzin weerspiegelt tegen het opgeven van de eigen onafhankelijkheid. De mate van openheid, behaaglijkheid in intieme relaties en het interpersoonlijk vertrouwen daarentegen, zijn misschien eerder stabiele persoonlijkheidseigenschappen, die mede beïnvloed worden door vroegere interpersoonlijke ervaringen, waaronder de ervaringen met de ouders (zie ook Orlofsky, 1978, Orlofsky & Ginsburg, 1981). Dit zou verklaren waarom de bereidheid tot bin-

ding geen verband vertoont met de ervaren ouderlijke sensitiviteit, terwijl het vermogen tot intimiteit en vertrouwen hier wel aan gerelateerd zijn.

Ter afsluiting nog een tweetal bedenkingen. Een eerste opmerking slaat op het selectieve karakter van onze steekproef. Op de eerste plaats zijn de onderzochte jongvolwassenen in hoofdzaak studenten in de Pedagogische Wetenschappen. Het is goed denkbaar dat deze personen, die toch gekozen hebben voor een relationeel beroep, meer relatie-gericht zijn dan de doorsnee jongvolwassene. Het grote aandeel veilig gehechten in de steekproef wijst hier trouwens op. Dat er ondanks dit "gevaar" voor homogeniteit toch sterke verbanden werden vastgesteld tussen de gepercipieerde ouderlijke sensitiviteit en de relationele kenmerken, maakt de uitgangshypothesen nog aannemelijker. Onderzoek bij een representatieve, heterogenere steekproef, zou misschien nog sterkere verbanden in het licht hebben gesteld. Op de tweede plaats was er een duidelijke oververtegenwoordiging van meisjes. Hoewel er geen significante geslachtsverschillen optraden met betrekking tot de gemiddelde scores voor de onderzochte variabelen, kan dit toch de resultaten hebben gekleurd. Het is immers mogelijk dat de correlationele patronen tussen beide geslachten verschilden. In een bijkomende analyse werden deze verbanden daarom nagegaan. Omwille van het beperkte aantal mannelijke respondenten, vooral dan tijdens de tweede meting, vinden we een uitgebreide weergave van de verbanden voor mannen en vrouwen afzonderlijk niet gerechtvaardigd. Toch willen we de resultaten hier kort aanstippen, al was het maar ter stimulering van verdere hypothesevorming en onderzoek. Een analyse van concurrente verbanden tussen de PBI-schaalscores en de (Revised) EPSI-scores op tijdstip 1, toonde ons dat het correlationeel patroon van de meisjes sterk gelijklopend was met het resultatenpatroon van de ganse groep. Dit was te verwachten gezien de grote proportie vrouwelijke respondenten in onze steekproef. In de groep jongens waren veruit de meeste correlaties tussen de gepercipieerde ouderlijke kenmerken enerzijds en de relationele variabelen anderzijds, niet statistisch significant, wat, gezien het beperkte aantal proefpersonen, niet te verwonderen was. Ze lagen meestal wel in dezelfde richting als in de totale proefgroep en de groep meisjes. Zo correleerde moederlijke warmte ook positief met de relationele kenmerken, en moederlijke overbescherming ook negatief. Vaderlijke overbescherming vertoonde eveneens een negatief verband met de relationele variabelen, en ditmaal was die correlatie, net

als in de totale proefgroep, wél significant. Alleen de resultaten voor vaderlijke warmte weken af van de resultaten in de totale proefgroep en in de groep meisjes. De gerapporteerde vaderlijke warmte vertoonde namelijk een negatief verband met de gerapporteerde relationele kenmerken. Aangezien dit verband vrij laag was en niet statistisch significant zijn verder interpretaties voorlopig uit den boze. Niettemin vormt dit gegeven een belangrijk aandachtspunt voor verder onderzoek en laat het zien dat een replicatie van onze studie bij een representatieve steekproef van mannen en vrouwen noodzakelijk is.

Ten tweede willen we er nogmaals op wijzen dat in deze studie het verband werd onderzocht tussen de *ervaren* of *gepercipieerde* ouderlijke sensitiviteit tijdens de *kinderjaren en adolescentie* (gemeten aan de hand van het PBI) en een aantal relationele kenmerken in de jongvolwassenheid. Niet de reële of objectieve opvoedingskenmerken van de ouders werden bestudeerd, doch wel de *subjectieve* perceptie van deze opvoedingskenmerken door de kinderen. Deze "subjectiviteit" beschouwen we niet als een zwakte van ons onderzoek. Integendeel. Tal van auteurs stellen immers dat het niet zozeer de reële ouderlijke attitude is die de psychologische ontwikkeling van kinderen beïnvloedt, maar wel de manier waarop kinderen hun ouders ervaren (Gooden & Struble, 1990). Ausubel (Siegelman, 1965, p. 163) beweerde reeds dat ouderlijk gedrag "affects the child's ego development only to the extent and in the form in which he perceives it.", en meer recent wijst ook Skolnick (1986) erop dat attributies en percepties van ouderlijk gedrag door kinderen mogelijkerwijze de "missing link in the developmental literature" (p. 199) waren. Binnen het recente gehechtheidsonderzoek (Main et al., 1985; Van IJzendoorn, 1992; Van IJzendoorn et al., 1991) gaat men nog een stap verder. Men oppert namelijk dat de ontbrekende schakel niet de *perceptie* is van de relatie met de ouders, maar wel de *verwerking* hiervan. Individuen die een negatieve gehechtheidsgeschiedenis emotioneel verwerkt hebben en deze op coherente, geïntegreerde wijze kunnen verhalen, hebben dezelfde kansen voor een gunstige (relationele) ontwikkeling, als individuen met een positieve gehechtheidsgeschiedenis. Beide hebben immers een veilig intern werkmodel van gehechtheid. Van IJzendoorn en medewerkers (1991) bieden evidentie voor deze stelling. Zij vonden dat de veiligheid van het intern werkmodel van moeders, nagegaan aan de hand van het AAI (meting van verwerking), de sensitiviteit ten aanzien van hun kind voorspel-

de, terwijl de scores op het PBI (meting van perceptie) dit niet deden. Het zou interessant zijn om in toekomstig onderzoek dezelfde afweging te maken voor wat intimiteit betreft. Wellicht kan dergelijk onderzoek dan wel best worden uitgevoerd bij een oudere proefgroep, met name een proefgroep van volwassenen. Soares en Campos (1991) stelden immers vast dat geen enkele van de door hen onderzochte adolescenten reeds aan een reflexieve verwerking van de gehechtheidsrelatie met hun ouders waren toegekomen. Hun moeders bleken daarentegen wel in staat tot dergelijke verwerking. Tenslotte nog een bedenking bij het retrospectieve karakter van het PBI. Strikt genomen gaat het PBI niet de perceptie, maar wel de *herinnering* na van ouderlijke kenmerken tijdens de kinderjaren en adolescentie, een herinnering die mede gekleurd kan zijn door de manier waarop men op dit moment in het leven staat. Door het opzetten van een short-term longitudinaal onderzoek, hebben we getracht de contaminerende invloed van de momentane gemoedstoestand bij het invullen van de vragenlijsten zoveel mogelijk uit te sluiten. Een eventuele verkleuring door de algemene levenstevredenheid of -houding in de jongvolwassenheid, blijft echter nog altijd mogelijk. Alleen een longitudinale studie, waarin de ervaren ouderlijke sensitiviteit werkelijk tijdens de kinderjaren en adolescentie wordt nagegaan, kan een echte oplossing bieden voor dit probleem.

CONCLUSIE

Op basis van dit onderzoek kunnen de volgende conclusies geformuleerd worden. De gepercipieerde sensitiviteit van de ouders, of de ervaren geborgenheid en autonomie in de relatie met de ouders, vertoont een positieve samenhang met het vermogen tot het vormen en behouden van intieme relaties en met de mate van vertrouwen in zichzelf en in de anderen. Dit is het geval zelfs wanneer de laatste variabelen drie maanden na de eerste worden gemeten. Voor moeder lijkt de ervaren warmte of geborgenheid vooral van belang te zijn, voor vader de mate van autonomie. Ouderlijke sensitiviteit was in het onderzoek niet geassocieerd met de gehechtheidsstijl in de jongvolwassenheid, en evenmin met de bereidheid zich te binden aan iemand. Causale conclusies zijn nog voorbarig, maar de resultaten nodigen uit tot verder onderzoek hieromtrent.

REFERENTIES

- Ainsworth, M.D., Bell, S.M., & Stayton, D.J. (1974). Infant-mother attachment and social development: 'Socialisation' as a product of reciprocal responsiveness to signals. In M.P.M. Richards (Ed.), *The integration of a child into a social world* (pp. 99-135). London: Cambridge University Press.
- Ainsworth, M.D., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). The making and breaking of affectional bonds. *British Journal of Psychiatry*, 130, 201-210, 421-431.
- Bowlby, J. (1983). *Verbondenheid* [vertaling van The making and breaking of affectional bonds]. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 211-227.
- Bretherton, I. (1988). Open communication and internal working models: Their role in the development of attachment relationships. In R. A. Thompson (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Socio-emotional development* (pp. 57-113). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Collins, N.L., & Read, S.J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
- Epstein, S. (1983). *The Mother-Father-Peer Scale*. Unpublished manuscript. University of Massachusetts, Amherst.
- Erikson, E. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). New York: Norton.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). *Adult Attachment Interview*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- Gooden, W.E., & Struble, K.D. (1990). Perceived parental behavior and the social desirability response set. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 605-613.
- Grossmann, K.E., & Grossmann, K. (1984). Discovery and proof in attachment research. Comment on Lamb, W.E., Thompson, R.A., Gardner, W.P., Charnov, E.L., & Estes, D. (1984). Security of infantile attachment as assessed in the "strange situation": Its study and biological interpretation. *The Behavioural and Brain Sciences*, 7, 127-171.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Kenny, D.A. (1975). Cross-lagged panel correlation: A test for spuriousness. *Psychological Bulletin*, 82, 887-903.

- McPhail Gray, M., Ispa, J.M., & Thornburg, K.R. (1986). Erikson Psychosocial Stage Inventory: A factor analysis. *Educational and Psychological Measurement*, 46, 979-983.
- Orlofsky, J.L. (1978). The relationship between intimacy status and antecedent personality components. *Adolescence*, 8, 420-441.
- Orlofsky, J.L., & Ginsburg, S.D. (1981). Intimacy status: Relationship to affect cognition. *Adolescence*, 16, 91-100.
- Orlofsky, J. (in press). Intimacy status: Theory and research. In J. E. Marcia, D. S. Waterman, D. R. Matteson, S. L. Archer, & J. L. Orlofsky (Eds.), *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer.
- Parker, G. (1983). *Parental overprotection. A risk factor in psychosocial development*. New York: Grune & Stratton.
- Parker, G, Tupling, H., & Brown, L.B. (1979). A Parental Bonding Instrument. *Journal of Medical Psychology*, 52, 1-10.
- Pollack, W.S., & Grossman, F.K. (1985). Parent-child interaction. In L'Abat   (Ed.), *The handbook of family psychology and therapy. Vol 1*. Homewood: The Dorsey Press.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (1983). Mogelijke oorzaken en gevolgen van een (on)veilige eerste gehechtheidsrelatie. *Kind en Adolescent*, 4, 23-44.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (1989). Meten in perspectief: Een levensloopmodel als achtergrond bij het meten en beïnvloeden van gedrag en interacties. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 28, 16-33.
- Rosenthal, D.A., Gurney, R.M., Moore, S.M. (1981). From trust to intimacy: A new inventory for examining Erikson's stages of psychosocial development. *Journal of Youth and Adolescence*, 10, 525-537.
- Shaver, P., Hazan, C., & Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The Psychology of Love* (pp. 68-99). New Haven: Yale University Press.
- Siegelman, M. (1965). Evaluation of Bronfenbrenner's questionnaire for children concerning parental behavior. *Child Development*, 36, 162-174.
- Skolnick, A. (1986). Early adulthood and personal relationships across the life course. *Life Span Development and Behavior*, 7, 173-206.
- Soares, I., & Campos, B.P. (1991). *Adolescents' and their mothers' internal working models of attachment*. Paper presented at the 11th Biennial Meetings of ISSBD, Minneapolis, July 1991.
- Turner, R.A., & Canning, R. (1992). *Perception of parents, intimacy, and choice of romantic partners*. Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, Washington, D.C., March 1992.
- Van Aken, M.A.G. (1991). *Competence development in a transactional perspective: A longitudinal study*. Doctoraatsproefschrift. Kampen: Mondiss.
- Van IJzendoorn, M. H. (1992). Intergenerational transmission of parenting: A review of studies in nonclinical populations. *Developmental Review*, 12, 76-99.

- Van IJzendoorn, M. H., Kranenburg, M. J., Zwart-Woudstra, H. A., van Busschbach, A. M., & Lambermon, M. W. E. (1991). Parental attachment and children's socio-emotional development: Some findings on the validity of the adult attachment interview in The Netherlands. *International Journal of Behavioral Development*, 14, 375-394.
- Waters, E., & Deane, K.E. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships: Q methodology and the organization of behavior in infancy and early childhood. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), *Growing points in attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 41-65.

Tiensestraat 102
3000 Leuven

Received August 1992